УДК 37.013

ТАРБИЯЛООНУН МЕТОДДОРУ ЖАНА ФОРМАЛАРЫ

Паязова Айсулуу Манаповна -
К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
Султанова Айжамал Абылкасымовна -
К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
Жалал-Абад ш., Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул макалада тарбия жана тарбиялоонун методдору жана формалары, алардын мааниси, маңызы жана милдеттери берилген. Негизинен өнүгүп келе жаткан адамга коомдун таасир бериши - тарбия болуп эсептелет. Тарбиянын максатына тарбиялануучунун айрым жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүп, өөрчүтүп, гармониялык бүтүндүккө жеткирүү, коомго жана өзүнө керек болгон үй-бүлөөнүн, мамлекеттин, улуттун, рухий баалуулуктарын өздөштүрүү кирет. Ар түрдүү чоң социалдык группалардын тарбия идеалы бири-бирине карама-каршы болушу мүмкүн. Билим берүү менен тарбия берүү бири-бирине эриш-аркак. Мектеп менен ата-эненин авторитетин жоготуудан кийин тарбиялануучу өзүн-өзү тарбиялоого өтөт (ага таасир кылган көптөгөн психикалык, эмоциялык, социалдык, профессионалдык мамилелердин негизинде).*

Түйүндүү сөздөр*: Тарбиялоонун методдору жана формалары, мектептеги тарбия көйгөйлөрү, адеп-ахлактык тарбия, эмгек тарбиясы, акыл-эс тарбиялоо.*

МЕТОДЫ И ФОРМЫ ВОСПИТАНИЯ

Паязова Айсулуу Манаповна -
Международный университет имени К.Ш. Токтомаматова
г.Жалал-Абад Кыргызская Республика.
Султанова Айжамал Абылкасымовна -
Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова

Аннотация: *В этой статье представлены методы и формы воспитания и воспитания, их значение, сущность и задачи. В основном влияние общества на развивающегося человека - это воспитание. Цели воспитания включают развитие отдельных способностей воспитанника, достижение гармоничной целостности, усвоение необходимых обществу и самому себе духовных ценностей семьи, государства, нации. Идеалы воспитания различных больших социальных групп могут противоречить друг другу. Образование и воспитание идут рука об руку. После потери авторитета школы и родителей воспитатель переходит к самодисциплине (на основе многих психических, эмоциональных, социальных, профессиональных отношений, которые повлияли на него).*

Ключевые слова*: Методы и формы воспитания, проблемы воспитания в школе, нравственное воспитание, трудовое воспитание, психическое воспитание.*

METHODS AND FORMS OF EDUCATION

Paiazova Aisuluu Manapovna
International University named of the after K.Sh.Toktomamatov
Sultanova Aijamal Abylkasimovna -
International University of the named after K.Sh.Toktomamatov

Annotation. *This article presents methods and forms of education and upbringing, their meaning, essence and tasks. Basically, the influence of society on a developing person is education. The goals of education include the development of individual abilities of the pupil, the achievement of harmonious*

integrity, the assimilation of the spiritual values of the family, the state, and the nation necessary for society and oneself. The ideals of education of various large social groups may contradict each other. Education and upbringing go hand in hand. After losing the authority of the school and parents, the educator moves to self-discipline (based on many mental, emotional, social, professional relationships that have affected him).

Key words: *Methods and forms of education, problems of education at school, moral education, labor education, mental education.*

1.Билим берүүнүн методдору жана формалары

Тарбиялоо методдору – бул тарбиячылардын (мугалимдин) окуучулардын аң-сезимине, алардын эркине жана сезимине, аларда белгилүү бир ишенимдерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу үчүн тийгизген таасири. Билим берүү методдорунун классификациясы бар, бирок бул абдан шарттуу. Мунун себеби, методдордун көбү өзүнчө колдонулбайт, бирок окуучуларга комплекстүү деп аталган таасир бир эле учурда бир нече методдордун жардамы менен колдонулат. Билим берүүнүн негизги ыкмаларын бөлүп көрөлү.

Ишенимдин калыптанышына көмөктөшүүчү ыкмалар. Алар окуучуга жаңы маалыматты жеткирүү, бир нерсени түшүндүрүү же анын аң-сезимине өзгөчө таасир берүү керек болгон учурда колдонулат. Бул ыкмалар тобунда башкы ролду оозеки ынандыруу ыкмалары ойнойт. Бул ыкмаларды практикада колдонуу билим берүүнүн өзгөчө формаларынын пайда болушуна алып келет.

Тарбиялык темадагы фронталдык баарлашуу (этикалык сүйлөшүү). Бул сүйлөшүүлөрдү көбүнчө класстын мугалими жүргүзөт. Этикалык баарлашуунун максаттары жана темалары окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө жана тарбия деңгээлине ылайык аныкталат. Этикалык баарлашуунун бир түрү – бул окуучуну жасаган ишинин туура эместигине ынандыруу үчүн тарбиялык иштер.

Укук бузуунун маңызы башка окшош укук бузууларга окшоштуктун жана салыштыруунун негизинде ачылат, анын бааланышы окуучулардын арасында шек жаратпайт.

Жеке окуучулар менен жекече баарлашуу. Бул тарбиялоонун эң татаал формасы. Мындай сүйлөшүүнүн негизги шарты – окуучу менен мугалимдин ортосунда психологиялык тосмонун жоктугу. Мына ушундай учурда гана жеке сүйлөшүү окуу процессине оң таасирин тийгизет.

Эң курч көйгөйлүү маселелер менен талаш-тартыштарды жана талкууларды өткөрүү. Билим берүүнүн бул формасы окуучунун өзүнүн активдүү катышуусун болжолдойт: конкреттүү маселелер боюнча докладдарды даярдоо, талкууга катышуу, өз көз карашын билдирүү.

Туура жүрүм-турумдун көндүмдөрүн жана адаттарын өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү методдор. Бул методдордун өзүнүн тарбиялоо формалары бар:

- тарбиялык көнүгүүлөрдү өткөрүү. Көнүгүү (тарбиялоодо) – бул мугалим тарабынан окуучу туура жүрүм-турум жөндөмүн көрсөтө турган кырдаалды түзүү.

Мисалы, окуучулар мугалим менен учурашканда, алар дайыма ордунан турушат, бул саламдашуунун тааныш, милдеттүү стандарты. Ошентип, окуучулар мугалимди урматтоону үйрөнүшөт;

-тапшырма. Ошентип, иш жүзүндө, сиз окуучунун оозеки ынандыруунун жүрүшүндө үйрөнүшү керек болгон моралдык жана этикалык принциптерди текшере аласыз;

-которуу – бул окуучуларды жаман адаттардан ажыратууга жана аларды кандайдыр бир башка иш түрүнө которууга багытталган тарбиялоонун бир түрү.

Окуучулардын активдүүлүгүн стимулдаштыруу ыкмалары. Бул методдордун алкагында окуучулар менен иштөөнүн негизги формаларын тизмектеп көрөлү:

-дем берүү. Алар сарамжалдуу пайдалануу менен гана тарбиялык мааниге ээ. Көбүрөөк колдоонун түрлөрү – мактоо, китеп менен сыйлоо, "диплом", мактоо грамотасы, медаль ж.б.

-жаза. Натыйжалуу болушу үчүн жазаны адилеттүү деп кабыл алып, соттоо керек.

2.Мектептеги тарбиялоонун көйгөйлөрү.

Кадимки билим берүү ишинин деңгээлинде мугалим өзүн-өзү камсыздайт, анткени ал илимий эмес, салттуу, кесиптик тажрыйбаны жетекчиликке алат. Бул учурда өзүн-өзү камсыздоо шек саноолордун, сынчылдыктын жана окуу материалын кайра ойлонуунун зарылдыгынын жоктугун билдирет. Бул мугалимди "жабык билим берүү" болгон иш-чараларга алып барат – тарбиялоо ишинин даяр үлгүлөрү жана алар менен тартиптүү аракеттер.

"Жабык билим берүүнүн" өзгөчөлүктөрү:

-мугалимден эч кандай илимий уюмду талап кылбайт (окуянын сценарийин алып, аны ишке ашыруу үчүн жооптуу адамдарды дайындоо жетиштүү;

-аң-сезимдин мазмунуна айланган маалыматтын маанисин окуучунун түшүнүүсүнүн баалуулугу эске алынбайт;

-окуучу үчүн мугалимдин эмгегинин баасы төмөндөйт, ал автоматтык түрдө сапаттарды, жүрүм-турум эрежелерин үйрөтүүгө же аларды ишке ашыруу үчүн окутууга багытталган билим берүүчү маалыматтын берүүчүсү болуп калат.

Билим берүүнүн салттуу ыкмаларын колдонуунун негизги белгилери:

-насаат;

-уят кылуу;

-ишендирүү;

-коркутуулар;

-жаза.

Жабык билим берүүнүн негизги белгилери:

-сызыктуу (линейность);

-акырына чыгуу;

-объективдүүлүк;

-обочолонуу; (түнт)

-сүрөттөмөнүн эң толуктугу;

-абсолюттук тактык;

-туруктуулук;

-маданият жөнүндө берилген билимдердин негиздеринин универсалдуулугу;

-билимди колдонуунун натыйжаларынын алдын ала айтуучулугу.

Заманбап педагогиканын маанилүү көйгөйлөрү жана милдеттери:

-мугалимдин "ачык тарбиялоо" маанисин түшүнүүсү. Анын ачык-айкындуулугу жеткиликтүүлүк, маалыматтын дайыма өсүп жаткан көлөмүнө жетүү катары түшүнүлөт. Ачыктык феномени алда канча кеңири, ал жаңы коомдук түшүнүктөрдүн, атап айтканда, “ачык коомдун” пайда болушу менен байланыштуу. Мындай коом али түзүлө элек, бирок анын моделдери XXI кылымда адамзаттын жашап кетиши жана ийгиликтүү жашоосу үчүн гуманисттик идеалга эң жакын шарттардын ролун аткарат;

-гуманисттик идеалга ылайык келген билим берүүнүн иштеп жаткан моделин түзүү.

"Ачык билим берүүнүн" негизги багыттары:

-"ачык тарбиялоо" процесси – ар тараптуу жана гармониялуу жетилген инсанды калыптандыруунун заманбап шарттарында максаты бар максаттуу процесс;

-билим берүүдөгү максат окуучуга жакын жана түшүнүктүү максатка айланышы үчүн ишке ашырылышы керек;

-адам өсүп-өнүккөн сайын тарбиялык милдеттерди татаалдаштыруу жана тереңдетүү зарыл;

-тарбиялоо процесси көп факторлуу болууга тийиш (жеке тарбиячыларды, бүтүндөй мектепти жана бүтүндөй коомду, анын бардык билим берүү мекемелерин тарбиялоого активдүү катышуу менен);

-тарбиялоо процесси татаал болушу керек, анткени адамдын инсандыгы бүтүндөй калыптанат жана андагы айрым сапаттардын жана сапаттардын өнүгүүсү кезектешип эмес, дароо комплексте болот;

-үйрөнүлгөн ченемдерди кабыл алуу, өнүктүрүү жана жеке менчикке айландыруу баскычын мүнөздөгөн жаңы көз караштардын калыптанышы.

3.Адеп-ахлактык тарбия

Адамдын адеп-ахлактык калыптануусунун эң жогорку деңгээли – инсандын багыты, ал эң мүнөздүү сапаттарды, иш -аракеттердин ыкмаларын жана жүрүм-турум формаларын чагылдырат.

Жүрүм-турум дайыма төмөнкүлөргө негизделиши керек:

- эмне туура, эмне жаман экенин билүү, башкача айтканда, адам моралдык нормалар жөнүндө белгилүү бир ойлорго жана түшүнүктөргө ээ болушу керек;

- бул нормаларга белгилүү бир эмоционалдуу түстүү баа берүү, башкача айтканда, аларды сактоо зарылдыгы, адеп -ахлактык аң-сезим бардык адамдык аракеттерди жана иштерди жөнгө салуучу катары иштелип чыгышы керек.

Моралдык идеал – эң жакшы моралдык сапаттар камтылган адамдын жеке идеясы – моралдык аң-сезимдин эң маанилүү компоненти.

Адеп-ахлак жөнүндөгү билим көбүнчө стихиялуу түрдө – башкалардын ортосундагы чыныгы мамилелерди кабыл алуудагы курчап турган реалдуулуктан алынат.

Моралдык баалоо белгилүү бир иш-аракет ыкмасын тандоого карата мамиленин калыптанышынын негизин түзөт. Моралдык нормаларды түшүнүү жана өздөштүрүү – окуучуда белгилүү сапаттарды калыптандыруу боюнча иштин башталышы. Баланын адеп-ахлагынын өнүгүшүнө активдүү көмөктөшөт:

- патриотизмге тарбиялоо;
- гуманизмге тарбиялоо;
- жаратылышты урматтоого тарбиялоо.

Патриотизмге тарбиялоо. Патриотизм – өз мекенине болгон сүйүү – бул адамдын идеологиялык жана саясий аң-сезиминин көрүнүшү катары каралууга тийиш болгон алдыңкы моралдык сапат. Бул адамдардын өз өлкөсүнө болгон мамилесинин социалдык жана моралдык принциби.

Патриоттук тарбиялоонун бир нече багыттары бар:

- өз жерине, адамдын туулуп өскөн жерине болгон сүйүүнү тарбиялоо, студенттерге өлкөнүн коомдук системасынын маңызы жөнүндө билимдерди өздөштүрүүгө, өлкөдө болуп жаткан окуялардын себептерин түшүнүүгө, аны билүүгө мүмкүнчүлүк берүү. саясий жана мамлекеттик институттар, мыйзамдар;
- мамлекеттик символдорду түшүндүрүү жана колдонуу: герб, желек, гимн;
- жаратылышка карата сүйүү жана сарамжалдуулукка тарбиялоо;
- адабият тарыхын жана туулган жердин географиясын изилдөө;
- улуттук маданиятка, тарыхта калыптанган улуттук каада -салттарга кызыгууну өнүктүрүү.

Гуманизмге тарбиялоо.

Адамгерчилик бул:

-башкаларга багытталган моралдык сапат, башкача айтканда, анын башка адамдар менен түздөн-түз мамилесинде ишке ашкан адамдын өзгөчө дүйнө таанымын мүнөздөйт;

-дүйнөнү кабыл алуу, тагыраагы – башка бирөөнү кабыл алуу, анын ичинде коомдун дагы бир тең укуктуу мүчөсү катары урматтоо, достук жана боорукердик, анын муктаждыктарына көңүл буруу жана жардам берүүгө даярдык;

-сабырдуулук жана берешендик, башка адамдын алсыздыгын же кыйынчылыктарын түшүнүү жөндөмүн билдирет, кокус кылмыштарды кечирет.

Жаратылышты урматтоого тарбиялоо. Адамдын жаратылышка болгон мамилеси дагы коомдук мамилелердин талаасы. Жаратылыш – бул биздин жашообуз, билим булагыбыз, иштөө аймагы, эс алуу жайы. Адамдын жаратылышка болгон туура мамилесин тарбиялоо – кам көрүү жаратылышты сактоо, анын байлыктарын кылдат колдонуу, окуучуларды жаш кезинен жаратылыш байлыктарына аяр мамиле кылууга үйрөтүү.

4.Эмгек тарбиясы

Эмгекти уюштуруу анын иреттеп, аны тартипке салуу деп түшүнүлөт. Балдар эмгегин уюштурууда балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн, индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн жана алардын өнүгүү законченемдерин, анын ичинде эстетикалык жана физикалык жагын эске алуу керек.

Мугалимдин милдети - үлгү болуу, окуучуларынын күчтүү жана алсыз жактарын изилдөө, иш-чараларды уюштуруу ж.б. Эмгек аркылуу тарбиялоодо мугалимдин иш-аракетинин психологиялык аспекти жеке үлгү менен таасир кылуудан, чөйрөнүн адамга тийгизген таасирин башкаруудан, ошондой эле анын эмгек ишмердүүлүгүн башкаруудан турат. Мугалим иштин мазмунун жана формаларын педагогикалык максаттар менен координациялайт, эмгек ишмердүүлүгүн окуучулардан белгилүү бир сапаттарды көрсөтүүнү талап кылгандай кылып багыттайт, тарбиялык таасирлердин эффективдүүлүгүн баалайт. Педагогдун ролу да окуучуга өзүнүн теңтуштары менен авторитетин жогорулатууга жардам берүү. Эмгек тарбиясында көптөгөн окуучулар жалпы билим берүүчү предметтерге караганда олуттуу жыйынтыктарга жетишет. Бул жагынан алганда, бала таанымал болууга муктаж. Эгерде ал өзүнүн авторитетин жогорулатууну көздөсө, анда анын активдүүлүгү башка иштерде жогорулайт. Ал эми мугалимдин негизги милдеттеринин бири – бул ишмердүүлүктү калыптандыруу жана багыттоо. Жаш муунду эмгекке тарбиялоонун көптөгөн маселелерин чечүү негизинен балдар эмгегинин функцияларын, максаттарын жана психологиялык мазмунун туура түшүнүүдөн көз каранды. Окуучунун эмгеги өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ. Биринчиден, окуучулардын эмгеги чоңдордун эмгегинен уюштурулган максаты менен айырмаланат. Балдар эмгеги негизинен билим берүү максатында уюштурулат. Коомдогу

эмгек, эреже катары, жамааттык мүнөзгө ээ, ошондуктан, ар бир катышуучу өз ара аракеттене билүүсү талап кылынат. Демек, мектеп окуучулары коомдук өндүрүшкө тартылышы керек. Баланы эмгекке даярдоо – анын иштөөгө психологиялык даярдыгын калыптандыруу. Эмгекке психологиялык даярдык – бул өндүрүштүк эмгектин бардык түрүн ийгиликтүү өнүктүрүү үчүн жетиштүү болгон инсандык өнүгүү деңгээлин билдирет.

Мектеп окуучусунун ишке психологиялык даярдыгынын калыптанышы төмөнкүдөй иш-чараларда болот:

-оюн;

-окутуу;

-тиричилик жана өндүрүмдүү эмгек;

-техникалык чыгармачылык.

Иштин бул түрү билим берүү ишмердүүлүгүнө же чоңдордун эмгек ишмердүүлүгүнө окшош болбогондуктан, шарттуу түрдө билим берүү жана эмгек ишмердүүлүгү катары айырмаланат.

Эмгек тарбиясынын негизги багыттары бар:

-политехникалык билим – бардык тармактардын илимий негиздерин жана принциптерин өздөштүрүү;

-өндүрүмдүү эмгек – окуучуларды мындай иш -чараларга тартуу, анын натыйжасы белгилүү бир продукт болот;

- коомдук пайдалуу эмгек – коомдук маанидеги иш;

-өзүн-өзү тейлөө – класста, мектепте, мектептин айланасында ж.б. тазалыкты сактоо;

-үй жумуштарынын мүнөзүндө (үйдөгү тазалыкты жана тартипти сактоо). Анын максаты – окуучуга үй-бүлө мүчөлөрүнө, кошуналарына жардам берүү зарылдыгын көрсөтүү.

-кесиптик иш – атайын кесиптик билим алуу жана бул адистик боюнча иштөө.

5. Акыл-эс тарбиясы

Акыл-эсти тарбиялоо – окуучулардын акыл-эс күчүн жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн тарбиячылардын максаттуу ишмердүүлүгүн билдирет. Акыл-эс өнүгүү – бул мүмкүн болгон жашоо таасиринин жыйындысынын натыйжасында пайда болгон акыл-эс күчтүн жана ой жүгүртүүнүн өнүгүү процесси деп түшүнүүгө болот. Акыл-эс тарбиялоо жана өнүктүрүүнүн аныктамасы "ой жүгүртүү" жана "акыл-эс күчү" түшүнүктөрүн камтыйт.

Ой жүгүртүү – бул объективдүү чындыктын объектилерин жана кубулуштарын ортомчулук жана жалпылаштырылган адамдын таануусу, алардын маанилүү байланыштарында жана мамилелеринде жана мээ ишинин жемиши. Ой жүгүртүүнүн түрлөрү бар:

-логикалык;

-абстракттуу;

-жалпыланган;

-теориялык;

-техникалык;

-репродуктивдүү;

-чыгармачыл.

Логикалык ой жүгүртүү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

-билимди логикалык иштетүү ыкмаларын өздөштүрүү, башкача айтканда, жаңы билим менен мурда изилденген материалдын ортосунда жалпыланган байланыштарды орнотуу, аларды белгилүү бир тартиптүү системага келтирүү;

-түшүнүктөрдү аныктоо жөндөмдүүлүгү;

-ой жүгүртүү, далилдөө, төгүндөө (опровержение), тыянак чыгаруу, божомол (гипотеза, прогноз) айтуу ыкмаларын өздөштүрүү.

Абстракттуу ой жүгүртүү – бул адамдын анча маанилүү эмес, экинчи даражадагы белгилерден алаксытуусу, жалпы жана негизги нерсени белгилөө жана ушунун негизинде абстрактуу түшүнүктөрдү түзүү жөндөмү.

Жалпыланган ой жүгүртүү кубулуштардын белгилүү бир тобуна тиешелүү болгон жалпы принциптерди же аракет ыкмаларын таба билүү менен мүнөздөлөт.

Теориялык ой жүгүртүү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

-жалпылоонун жогорку деңгээли боюнча билимди өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү;

-билимдин айрым тармактарын өнүктүрүүнүн илимий негиздери жана принциптери жөнүндө түшүнүк.

Техникалык ой жүгүртүү илимий негиздерди жана өндүрүш процесстеринин жалпы принциптерин, адамдардын психологиялык даярдыгын түшүнүүнү камтыйт. Репродуктивдүү ой жүгүртүү белгилүү типтеги көйгөйлөрдү чечүү же тааныш шарттарда аракеттерди аткаруу үчүн алынган билимди актуалдаштыруу менен байланышкан.

Чыгармачыл ой жүгүртүү – бул адамдын буга чейин белгисиз болгон билимге таянуу менен, ошондой эле аларды чечүү үчүн зарыл болгон жаңы маалыматтарды, ыкмаларды жана каражаттарды тартуу менен ишке ашкан жаңы, мурда белгисиз милдеттерди чечүү үчүн адамдын өз алдынча чечими.

Акыл-эс күчтөр – бул адамдын акылын өнүктүрүүнүн белгилүү бир даражасы катары түшүнүлөт, ал адамды билим топтоого, негизги психикалык операцияларды аткарууга жана белгилүү интеллектуалдык көндүмдөрдү өздөштүрүүгө жөндөмдүү кылат.

Акыл-эс тарбиялоо милдеттери:

-акыл-эс ишмердүүлүктүн шарты катары билим фондун топтоо;

-негизги ой жүгүртүү операцияларды өздөштүрүү;

-интеллектуалдык ишмердүүлүктү мүнөздөгөн интеллектуалдык көндүмдөрдү калыптандыруу;

-диалектикалык-материалисттик дүйнө таанымды калыптандыруу.

Билим фондун жогорку деңгээлде өздөштүрүүгө жетишүүдө маанилүү ролду ойнойт:

-адамдын жеке максаттуулугу;

-анын алдына койгон максаттары, аны таанып-билүү ишмердүүлүгүнө түрткөн мотивдер;

-жалпы билим берүү көндүмдөрү;

-узак мөөнөттүү интеллектуалдык ишмердүүлүктү өнүктүрүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Атайын педагогика / Ред. Назарова Н.М. – М.: Академия, 2000.

2. Атайын мектепке чейинки педагогика / Ред. Е. А. Стребелева. – М.: Академия, 2001.

3. Атайын психологиянын негиздери / Ред. L. V. Кузнецова. – М.: Академия, 2002.

4. Тарбиянын теориясы жана методикасы: студенттер үчүн окуу китеби. ред.Н.М. Борытко. – Волгоград: ВГИПК РО басмасы, 2006. -98 б.

5. Жаш мугалимге жардам/ ред. Жороева А.А. – Ош, 2015

6. Ак калпак кыргыздын рух дөөлөтү: Этика жана этнопедагогика / ред.Советбек Байгазиев, Бишкек, 2015